

Tieteellisen kirjallisuuden vaihtotoiminta Saksassa

Toimivalle vaihdolle on itsestään selvä ehto, että siinä on kaksi osallistuvaa, aktiivista osapuolta. Toiminnassa on otettava huomioon vaihtokumppanin toivomukset ja tarpeet, mahdollisuudet ja rajoitukset. Miltä siis näyttävät vaihtomme muualta katsoen?

Sari Lehtinen kertoo seuraavassa puheenvuorossa vaihdon kehityksestä koko maailmassa. Ensin esitellään kuitenkin vaihdot eurooppalaisesta näkökulmasta. Esitelmä keskittyy erityisesti Saksaan, maahan, johon meillä on sekä saapuvien ja lähtevien sarjojen, että vaihtokumppaneiden määränä laskien eniten vaihtotoimintaa, noin 13 % kokonaisvaihdosta. Saksasta saapuu noin 1000 sarjaa, kun koko Euroopasta saapuu vajaat 4500 sarjaa.

Koska olen Saksasta kotoisin, minulle ehdotettiin, että puhuisin tässä tilaisuudessa aiheesta. Kirjastoalan koulutuksen Suomessa saaneena tiesin silti kovin vähän tieteellisen kirjallisuuden vaihdosta Saksassa, ennen kuin tätä tilaisuutta varten syvennyin asiaan. Seuraavat huomiot perustuvat omiin havaintoihini, jotka olen saanut ennen kaikkea vaihtokeskuksen kirjeenvaihdosta. Lisäksi olen poiminut tietoja asiaan liittyvästä kyselystä muutamilta saksalaisilta vaihtokumppaneilta sekä internetistä.

Vaikka aiheena on tässä Saksan ja Suomen välinen julkaisuvaihto, tilannetta ei voi tarkastella erillisenä ilmiönä, vaan yhteydessä koko tiedemaailmaan. Tästä huolimatta voi kuitenkin sanoa, että kansainvälisellä vaihdolla näyttää olevan nykyään Saksassa pienempi merkitys kuin Suomessa. Vaihdon merkitys kansallisella tasolla sen sijaan on suurempi, mikä ei ihmetytä Saksan kokoisessa valtiossa. Yliopistoilla on keskenään hyvin järjestetty verkosto, jonka puitteissa jokainen yliopisto lähettää muille yliopistoille kaikki omat julkaisunsa. Tätä varten on luotu jopa oma kuljetuspalvelu, joten yliopistojen välisestä vaihdosta syntyy pienempiä kustannuksia.

Kirjallisuudenvaihdon merkitys ja arvostus Saksassa vaihtelee myös kovasti eri järjestöjen välillä. Osittain tähän vaikuttavat samat seikat kuin Suomessa ja muualla maailmassa, erityisesti elektronisten julkaisujen tulo ja niiden joukossa Open Access-julkaiseminen. Toinen yliopistokirjasto ei pidä vaihtoa enää nykyaikaisena ja vähentää niitä pelkästään tästä syystä. Toiselle yliopistolaitokselle taas perustetaan tukiyhdistys, jonka päätarkoitus on julkaista sarja pelkästään vaihtoa varten. Vaihto on yliopistolaitokselle ainoa mahdollisuus hankkia kirjallisuutta, koska rahaa ei ole.

Vaihtomme Saksan kanssa poikkeavat monissa seikoissa vaihdoista muiden maiden kanssa, vaikka erot ovatkin usein pieniä. Huomattavin ero koskee ennen kaikkea määrällistä kehitystä. Muualla Euroopassa vaihtojen määrä on yleisesti laskussa. Tämän kehityksen vauhti on eri maissa hyvin erilainen. Euroopassa suurin vaihtojen määrällinen lasku on tapahtunut Hollannissa. Saksan osalta kuitenkin sekä vaihtokumppaneiden määrä, että sarjojen määrä on Saksojen yhdistämisen jälkeen ollut ja on edelleen lievässä kasvussa

Myös vaihtojen jakauma on toinen. Moniin maihin kuten Ranskaan tai Italiaan on monia pieniä vaihtosuhteita. Saksasta kuitenkin löytyy suhteessa enemmän vaihtokumppaneita, joilta saamme kolme tai enemmän sarjoja.

Kolmas huomattava asia on tällä hetkellä erittäin huono, suorastaan dramaattinen taloudellinen tilanne. Koko Euroopassa nähdään nyt pitkään jatkuneen laman seuraukset. Seurausten vakavuus vaihtelee maasta maahan. Toisin kuin 90-luvun alun lamassa, nykyisen lamakauden vaikutukset saattavat Suomessa olla paljon pienempiä kuin muualla. Monissa maissa korkeat postimaksut aiheuttavat huolia. Mielestäni pahimmalta tilanne näyttää juuri Saksassa.

Tämä voi suomalaisista kuulostaa oudolta ja yllättävältä, pidetäänhän Saksaa vauraana maana. Tilanne on kuitenkin muuttunut ratkaisevasti. Juuri saksalaisissa yliopistoissa on ollut jo ainakin 15 vuotta jatkuvia rahahuolia. Sen johdosta on tehty aina uusia säästöpäätöksiä, mutta tilanne on jatkossakin vain huonontunut. Saksassa eivät vain korkeat postituskulut tuota ongelmia. Viime vuosien aikana sikäläisten yliopistojen ja muiden tieteellisten tahojen rahoitustilanne on näköjään romahtanut niin, että useilla vaihtokumppaneilla ei ole edes enää rahaa varsinaiseen vastineeseen. Hyvä esimerkki on Stuttgartin yliopistokirjaston tiedote vuodelle 2004, jossa lukee ”Johtuen huonosta rahoitustilanteesta ja edelleen nousevista hinnoista, koskien etenkin lehtitilauksia, yliopistokirjaston on tultava toimeen erittäin vähin varoin monografioiden hankinnassa. Rahallisista huolista johtuneeksi uusi piirre, että vaihtokumppani yrittää joskus tyrkyttää omat postituskulut vaihtokumppanille, samalla edellyttäen, että tämä maksava osapuoli lähettää edelleen oman julkaisunsa ilmaiseksi. Tämä tilanne on tietysti täysin ristiriidassa vaihtoperiaatteen kanssa ja johtaa useimmiten vaihdon lopettamiseen.

Kuinka tämä taloudellinen kehitys sopii yhteen vaihtojen määrän kasvun kanssa, voin vain arvailla. Nähtävissä on, että eri instituutiot reagoivat tilanteeseen hyvin eri tavalla. Toiset vähentävät vaihtoja tai lopettavat ne kokonaan. Toiset puolestaan lisäävät vaihtojaan. Kirjastot pitävät sitä

usein ainoana tapana ylläpitää ajan tasalla olevaa kokoelmaa. Vaihtaminen on siis halvempi hankintatapa kuin ostaminen, jos on omia julkaisuja ja duplikaatteja. .

Tästä taloudellisesta ahdingosta selittyy myös, että pyritään hyödyntämään yliopistokirjastojen poistettuja kirjoja vaihdossa. Tämä johtuu taas neljänteen poikkeavaan piirteeseen. Paljon useammin kuin muuten vastuu-alueellani, johon kuuluu Keski-Eurooppa sekä suuri osa Etelä-Euroopasta, tarjotaan duplikaattilistoja vastineena sarjoja vastaan. Erityisesti yliopistot harrastavat suurilta osin tai jopa pelkästään duplikaatti- ja väitöskirjavaihtoja. Erityisiä ongelmia on tuottanut, että näitä tarjouslistoja ei postitettu enää – ei edes sähköpostitse. Listat julkaistiin usein vain netissä, joten ne piti itse käydä katsomassa, mikä lisäsi työmäärää huomattavasti. Seurauksena näkyi saksalaisissa yliopistoissa, että vaihdettujen niteiden määrä on ollut selvässä laskussa. Osa otti sen vuoksi taas vanhanaikaiset vaihtolistat käyttöön.

Vaihdon käytännön järjestelyt isommissa kirjastoissa ovat erilaisia kuin Suomessa. Kun täällä on useimmiten oma vaihdoista vastaava henkilö, vaihtojen vastuu on Saksassa tavallisesti lehtien hankintaosastolla. Hankintaosastojen vastuu on jaettu aihepiirin mukaan eri henkilöille, joten olemme usein tekemisissä monen henkilön kanssa. Tämä johtaa joskus väärinkäsityksiin, annettujen lupauksen perumiseen ja muihin hankaliin tilanteisiin.

Myös historiallisissa kehityslinjoissa löytyy eroja. Näkyvin on ehkä erilainen motivaatio aloittaa vaihtotoiminta. Suomalaisten tieteellisten seurojen kirjallisuuden vaihto tapahtui pitkään aikaa ensisijaisesti siinä tarkoituksessa, että suomalaiset tutkimustulokset tulisivat tutuiksi muualla maailmassa. Tämän pyrkimyksen rinnalle nousi vasta myöhemmin idea, että oli yritettävä saada myös oikeita vastineita, joille on käyttöä kotimaassa. Keski-Euroopassa tilanne oli erilainen, koska julkaisujen levittämisen lisäksi oli alusta lähtien tarkoitus rakentaa omia, monipuolisia kokoelmia vaihdon kautta.

Yhdessä asiassa Saksa ei kuitenkaan poikkea: kaikista puheista saksalaisesta täsmällisyydestä huolimatta: meidän pitää yhtä usein karhuta sieltä kuin muualta. Sama pätee myös kohteliaisuudessa. Ani harvoin asiasta ilmoitetaan, jos emme saa sarjoja enää vaihtona. Sen sijaan moni vaihtokumppani jää odottamaan, että huomaamme sen itse. Siihen asti hän vastaanottaa vaitonaisena lähettämiämme julkaisuja.